

MESNEVÎLERİN DOĞUŞU ve TÜRK EDEBİYATINDAKİ GELİŞMESİ

Mesnevî, her beytinin mısraları kendi aralarında kafiyeli, Aruz bahirlerinin kısa kalıplarından biri ile yazılmış bir nazım şekli olup; bu şekilde beyitlerin sayısı ikiden başlayarak binlerce beyit tutarında bir veya birçok cildi dolduracak kadar çok olabilir. Bu tarzdaki eserlere de genel olarak mesnevî dendiği gibi bu tabir, yalnız başına Mevlâna'nın bu nazım şekli ile kaleme aldığı 6 ciltlik tasavvufî eserine de alem olmuştur.

Kelime Arapça ş n y kökünden "ikişer ikişer" manasına gelen "meşnen" kelimesinin bir nispet şekli gibi görüldüğüne göre kök ve şekil bakımından Arapçadır; fakat Arap dilinde asla kullanılmış değildir. Araplar bu nazım şekline "muzdevice", "kasidetül-muzdevice" gibi tabirler izafe etmişlerdir.

"Fe'ülün fe'ülün, fe'ülün fe'ül", "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün", "fâ'ilâtün, fâ'ilâtün fâ'ilün", "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün gibi kısa vezinlerle yazılan mesnevîler, beyitleri oluşturan mısraların kendi aralarında kafiyeli olması sebebiyle diğer nazım şekillerine göre çok daha kolay ve rahat ifade kabiliyetine sahiptirler. Bu sebeple alabildiğine uzun destan ve hikâyeleri konu edinebildikleri gibi bazen lugaz ve muamma gibi kısa eserlerde ve küçük hikâye konularını aktarmada da kullanılırlar. Öğretici dinî-ahlâkî konulu eserlerden tıp kitaplarına, Leylâ ve Mecnun, Ferhad ü Şîrîn gibi aşk hikâyelerinden şehrengizlere ve tarih kitaplarına kadar pek çok konuda eser bu söyleyiş ve nazım kolaylığı sebebiyle mesnevî şeklinde yazılmıştır.

Mesnevîlerde konu öncelikle "besmele" veya Allah'ın adını çağrıştıracak bu kabil bir girişle başlar. Ardından Allah'a "hamd" ve övgü ve çoğu zaman Hz. Muhammed ve Dört Halife övgüsüyle devam eder. Daha sonra bir münasebetle "Sebeb-i nazm-ı kitâb" başlığı altında eserin hangi sebeple kaleme alındığı hakkında bilgi verilir. Bu kısımda şair çoğu zaman gördüğü bir rüya sonucunda böyle bir işe giriştiğini yahut arkadaşlarının ısrarı ile yazmak zorunda kaldığını ifade eder. Eğer eser hükümdar, devlet büyüğü v.b. bir şahıs adına kaleme alınmışsa onun övgüsüne yer verilmesi de yaygın bir adettir.

İlk dönem mesnevîlerinde bu giriş kısımlarında şair, bir münasebetle aslında Farsça ile nazma kadir olduğunu, okuyan herkes anlasın diye Türkçe yazdığını adeta okuyucudan özür dileyerek ifade eder. Bu tutum Mevlânâ'nın eserinde olduğu gibi doğuda uzun yıllar Farsça mesnevî yazma alışkanlığından yavaş yavaş Türkçeye yönelmenin sancılı dönemi olarak değerlendirilebilir. Sonunda bu dilde çok başarılı eserler vücuda getirilmiş; Türkçe, mesnevî konusunda da son derece başarılı ve akıcı eserler vücuda getirilen bir dil haline gelmiştir. Önceki dönemlerde Farsça ile mesnevî yazma geleneğinin bir kalıntısı olsa gerek, daha sonraki dönemlerde Türkçe nazmedilen mesnevîlerde "Âgâz-ı dâstân" (hikâyenin başlangıcı) v.b. konu başlıklarının Farsça ile yazılması yaygın bir kaide olarak devam etmiştir.

Didaktik eserler haricinde kaleme alınan ve çoğu zaman sanat gösterme gayesiyle nazmedilmiş uzun soluklu aşk mesnevîlerinde konunun yahut maceranın ana bölümlerini oluşturan kısımlar çoğu zaman bir tabiat tasviriyle başlar. Bu tasvirlerde mesela biraz sonra iki ordunun birbirine gireceği bir sahneden önce o savaşın yapılacağı çayır yahut o günün sabahı anlatılır. Anlatım sırasında çayırdaki bütün çiçekler kılıç ve mızraklarıyla birer savaşçı olarak gösterilir yahut doğan güneş altın kılıcını çekerek savaşa hazırlanan bir cengâver olarak nitelendirilir. Neşeli bir sahneden önce tabiatı oluşturan bütün unsurlar alabildiğinde sevinç ve coşku içinde yorumlanırlar. Zaman zaman eserin durumuna göre yeknesaklığı bozma ve eseri daha süslü hale getirme düşüncesiyle kahramanların ağızından söylenmiş

gazellere yer verilir. Eser sonunda hikâyeden alınacak ibret ve dersleri özetleyen nasihat ve dualarla bitirilir.

Aslen İran kaynaklı olan bu nazım şeklinin elimizde bulunan ilk mahsulü, Âbân b. 'Abdü'l-Hamîd el-Lâhikî (ölm. 815)'nin Pehlevî'den Arapça'ya tercüme ettiği *Kelîle ve Dimne*'sidir. Arap edebiyatında bu ve benzeri örnekleri sayılı bulunan mesnevî nazım şekli Arapların şiir anlayışına uymadığından olmalı, edebî amaçla kaleme alınmış eserlerde pek kullanılmamıştır. Buna karşılık hadis usulü, fıkıh, tıp v.b. konularda öğretici ve ezberlenmeye elverişli binlerce beyitlik eserler vücuda getirilmiştir.

İran edebiyatından bugüne gelebilen en eski mesnevî örnekleri müteferrik beyitlerden ibarettir. Rivayete göre Ebû Şekûr Belhî, İran edebiyatında Farsça ile mesnevî yazan ilk şairlerdendir. Derli toplu ilk eserler ise, İran'ın destanî tarihini konu edinen Mesûdî ve Dakîkî gibi şairlerin *Şâh-nâme*'leriyle *Âferîn-nâme*, *Pend-nâme* gibi öğüt kitaplarından oluşur. Bilhassa Gazneliler devrinde (X-XI. yüzyıllar) gelişen bu nazım şekli ile pek çok eser telif edilmiş olmasına rağmen bu güne Firdevsî'nin *Şeh-nâme*'si, 'Ayyûkî'nin *Varka ve Gülşah*'ı ve Unsûrî'nin *Vâmık u Azrâ*'sı gibi bir kaç eser gelebilmiştir. Bu eserlerde önce tevhid, sonra na'at, daha sonra eserin ithaf edildiği hükümdarın medhi ve nihayet sözün değerine dair bölümlere yer verildiğini görüyoruz ki bu kısımlar bazı ilavelerle daha sonra yazılacak mesnevîlerin çatısını oluşturan esas unsurlar olarak gelişecektir. Büyük Selçuklular devrinde (X.-XI. yüzyıllar) de bu tarz bir hayli rağbet bulmuş, ancak konu bakımından önceleri İran'ın destanî tarihini esas alan eserler yerlerini İslâmî ve tasavvufî eserlere bırakmaya başlamışlardır. "Attar'ın *Mantuku't-tayr*, *Musîbet-nâme*, *Îlâhi-nâme* gibi eserleriyle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si bu konunun en tanınmış mesnevîlerindedir. Bu devirde aşk ve macera hikâyelerini ihtivâ eden, Fahrü'd-dîn Cürçânî'nin *Vîs ü Ramîn*'i ile Firdevsî'ye isnad edilen *Yûsuf u Züleyha* gibi eserler de görülmektedir.

Bütün bu konularda mesnevîler telif ederek gerek İran gerekse Türk edebiyatı müelliflerince kendinden sonra taklid edilen şair ise Nizâmî'dir (ölm. 1025). Münacat, naat, medhiye, bazen mirâciye v.b. kısımlarda sonraki mesnevîlerde Nizâmî'nin planı esas alındığı gibi, eserlerini nazmederken konularına göre seçtiği vezinler de esas kabul edilmiştir. İlk olarak *Mahzenü'l-es-râr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft-peyker* ve *İskender-nâme*'den ibaret beş mesnevî nazmederek "hamse" oluşturma geleneğini kuran da Nizâmî'dir.

Moğollar ve Timurlar devrinde (XIII-XV. yüzyıllar) ise mesnevî muhtevâsına, Hamdu'llah Mustavfi-i Kazvî'nin 75.000 beyitlik *Zafer-nâme*'si, Ahmed-i Tebrizî'nin *Şehinşâh-nâme*'si, Şerefü'd-dîn Yezdî'nin *Zafer-nâme*'si gibi gerçek tarihî eserler de katılmış; Emir Hüsrev Dehlevî (ölm. 1335), Hâcû-yı Kirmânî ve Câmî (ölm. 1492) gibi şairler de aşk ve macera hikâyeleri konusunda zengin mesnevîler telif etmişlerdir. Câmî'nin Heft-evreng adını verdiği ve içinde *Salâmân u Absâl*, *Yûsuf u Züleyhâ* ve *Leylî vü Mecnûn* mesnevîlerinin de bulunduğu yedi mesnevîsi bu sahada öne çıkmış bir gelişmedir. Daha sonraki yüzyıllarda artık eskisi gibi güçlü eserler verilmez olur

Türk Edebiyatı Mesnevîleri

Türk edebiyatında bilinen en eski mesnevî Yûsuf Hashâcib'in 1069-70'de "fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl" vezninde nazmettiği yaklaşık 7000 beyitlik eseridir. Devrine göre oldukça gelişmiş bir durum arzeden bu eser daha önce de Türk edebiyatında oldukça ileri derecede mesnevîlerin yazılmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bilindiği üzere *Kutadgu Bilig*'de -halk edebiyatının etkisi ile olacak- yer yer dörtlüklere rastlanmaktadır. Eser münâcât,

naat ve eserin adına yazıldığı Tabgaç Buğra Han övgüsüyle başlar ve bu haliyle tam olarak edebî geleneklere uygun bir mesnevî örneğidir. *Kutadgu Bilig* Gündoğdu adlı bir hükümdarın Aytoldı adındaki veziri ve onun ölümünden sonra oğlunun bu bilge kişiyle değişik konulardaki konuşmalarından meydana gelmiştir. Yazar eserinde hayat görüşünü, felsefî fikirlerini söylemiş; hikmet dolu sözlerle iyi bir hükümdarın nasıl olması, insanları nasıl yönetmesi gerektiğini, iyi bir vatandaş ve dindar bir insanın nasıl olması gerektiğini anlatmış, insanlara doğru yol gösterecek, mutlu olmalarını sağlayacak öğütler vermiştir.

Mesnevî tarzı Anadolu sahasındaki ilk büyük mahsüllerini Mevlânâ'nın büyük *Mesnevî'si*, Sultan Veled'in *Rebab-nâme* ve *İbtidâ-nâme*, Ahmed b. Muhammed el-Tûsîyyü'l-Kânî'nin *Kelîle ve Dimne* tercümesi, Nasîrüddin Yahyâ'nın *Selçuk-nâme*, Ebû Nasr b. Mes'ud'un *Enîsü'l-kulûb* ve Hoca Dehhânî'nin *Selçuklu Şehnâme'si* gibi Farsça nazmedilmiş eserlerle vermiştir. Türk diliyle yazılmış ilk mesnevîler arasında müellifi bilinmeyen *Abdürrezak Destânı* sayılabilir. Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'da yazıldığı hâlde bugün elimizde bulunmayan Türkçe eserler de vardır. Bunlar, Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr*'ında haber verdiği ve acemice yazıldığını söylediği manzum *Şeyh San'ân Kıssası* ile Şeyyâd İsâ'nın *Salsal-nâme* isimli eseridir. Fuad Köprülü'nün XIII. yüzyılda yazıldığını söylediği *Salsal-nâme*, bir kahramanlık hikâyesi olup, Salsal adlı bir devin Hz. Ali ile savaştığını, ancak yenilip yok olduğu konusunu işler. Bu hikâye, sonraki yüzyıllarda da çeşitli şairler tarafından yazılmıştır.

Farsça nazmedilmesine rağmen Mevlânâ'nın (ölm. 1273) 25.000 beyti aşkın 6 ciltlik büyük eseri *Mesnevî*, Türk edebiyatını derinden etkilemesi ve yüzyıllar boyunca Türkler tarafından okunup yorumlanması bakımından mesnevî nazım şeklinin Anadolu'daki en büyük ürünü olarak kabul edilir. “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbıyla nazmedilen eserin düzenlenme biçimi birbiri içine girmiş ilgi çekici hikâyelerden oluşur. Temelinde tasavvuf ve ahlâkî öğütler bulunan bu hikâyelerin biri bitmeden diğeri başlar ve tam konu artık değişti derken neredeyse unutulmuş çok önceki bir hikâyenin devamı anlatılmaya başlanır. Böylece okuyucu eseri ilgiyle okumak üzere sürekli bir dikkat ve merak içinde bırakılır. Eseri oluşturan hikâyelerin neredeyse tamamı ayet ve hadislerin izah ve yorumundan ibaret olup bu bakımdan Mesnevî çoğu zaman Kur'an'ın özü anlamında “Mağz-ı Kur'ân” olarak adlandırılmıştır.

Anadolu sahasında bilinen en eski Türkçe mesnevî olan Ahmed Fakih'in *Evsâf-ı Mesâcîd'i* hatırat yahut seyahatname türünde kaleme alınmış küçük bir eserdir. Diğer taraftan Haliloğlu Ali'nin 1232'de tercüme ettiği *Yûsuf u Züleyha'sının* da Aruzla yazılmış olmasına rağmen destan şeklinde kafiyelenmiş dörtlüklerden meydana gelişi bu konuda dikkate değer bir husustur. Anadolu sahasında manzum hikâye ve destanların ilk örnekleri sayılabilecek Ahi Evren'in *Şükr-nâme'si* halk edebiyatındaki destan şeklinde, Ahmed Fakih'in *Çarh-nâme'si* ve Kaygusuz Abdal'ın *Dolab-nâme'si* kaside şeklinde, Ahmed-i Dâî'nin *Mutâyebât'ı* kıt'a ve gazel şeklinde, Malkaralı Bahâeddin'in *‘Ucûbetü'l-garâib'i* ile Şeyhî'nin *Kenzü'l-menâfi* adlı tıbbî eseri kıt'a şeklinde nazmedilerek, daha sonraları tamâmen mesnevî nazım şekliyle telif edilen bu gibi konuların önceleri ne şekillerde işlendiğini açıkça göstermektedir.

XIV. Yüzyıl Mesnevîleri

XIV. Yüzyıl başlarına gelindiğinde mesnevî tarzının daha çok dînî ve tasavvufî eserlerle zenginleşmeye başladığı görülür. Anadolu'da büyük mutasavvıf şair Yûnus Emre'nin (ölm. 1320-21) *Risâle-tü'n-nushiyye* adlı eseri m. 1307'de “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” vezniyle yazılmış ahlâkî ve öğretici, 573 beyitlik küçük bir mesnevidir. XIV. Asır mahsülleri arasında *Mantıku't-tayr*, *Garib-nâme*, *Fakr-nâme*, *Vasf-ı Hâl-i Kerkesî* ve *İbtidânâme Tercümesi* tasavvufî; *kerâmât-ı Ahi Evren*, *Menâkıbü'l-kudsiyye*, *Maktel-i Hüseyin*, *Mansur-nâme*,

Dâstân-ı İbrâhim Edhem gibi eserler ise menkabevî mesnevîlere örnek oluştururlar. Buraya kadar zikredilen eserler daha çok dinî, tasavvufî, destânî ve ahlâkî konularda kaleme alınmış olup çoğu halk hikâyeciliğinin mesnevî şeklinde tezahüründen ibârettir. Hemen tamâmında Aruz vezni işlenmekle berâber sâde bir dil kullanılmış, edebî değerlere ve estetik endişelere pek önem verilmemiştir. Bu yüzyılın edebî açıdan asıl mühim eserleri ise Hoca Mes'ûd'un *Süheyl ü Nevbahar*'ı, Darir'in *Yûsuf ü Züleyhâ*'sı, Fahrînin *Hüsrev ü Şîrîn*'i, Yûsuf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah*'ı, Şeyhoğlu'nun *Hurşîd ü Ferahşad*'ı, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si ve Mehmed'in *Ferruh ile Hümâ*'sı gibi beşerî aşk konusunu işleyen mesnevîlerdir. Mesnevî edebiyatımızın temel atma devresi diyebileceğimiz XIV. yüzyılın bu son eserleri asırlar boyunca yüzlerce mahsül verecek bu tarzın âdetâ temel taşlarını oluşturmaktadır.

XIV. Yüzyılın dinî-destânî ve gazavât türündeki mesnevîlerinden olan *Gazavat-ı Resulullah*, *Kıssa-i Mukaffa* ismiyle de anılan 673 beyitlik bir eserdir. Tursun Fakih (ö. 1326'dan sonra) tarafından yazılan bu mesnevîde, Hz. Peygamber ile Yemen'de bulunan ve putperest Mukaffa arasındaki savaş hikâyeye edilmektedir. Şairin *Muhammed Hanefi Cengi* ise, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Hanefi'nin gençlik dönemindeki kahramanlıkları ile Hz. Ali'nin kahramanlıklarını anlatır. Aynı konudaki diğer bir mesnevî de 1111 beyitten oluşan *Kıssa-i Umman*'dır. Şairin bunlar dışında Hz. Peygamber *Ebu Cehil ile Güreş Tuttuğudur* isimli 269 beyitlik bir mesnevîsi daha vardır. Hz. Peygamber'in hayatı etrafında yazılan mesnevîlerden olan *Tavus Mucizesi*, 60 beyittir. İzzetoğlu tarafından kaleme alınan eser, Hz. Peygamber'in mucizelerini konu almaktadır. Bu tür mesnevîlerden bir diğeri ise; Sadreddîn'in *Mu'cize-i Muhammed Mustafa* adlı 32 beyitlik eseridir. Sadreddîn tarafından yazılan 95 beyitlik *Dâstân-ı Geyik* de bu tür eserlerdendir.

Kastamonulu Şâzî'nin *Maktel-i Hüseyin* isimli eseri 3313 beyit olup "maktel" türünün Türkçede bilinen manzum ilk örneğidir. Candaroğulları Sultanı Celâleddin Şâh Bâyezîd'e sunulduğu tahmin edilen eser, on "meclis"ten oluşmaktadır. İçerisinde yer yer aynı vezinle yazılmış gazeller de bulunmaktadır. Bu asırda yazılan didaktik mahiyette bir macera hikayesi olan *Dâstân-ı Yigit* de, İbrahim isimli biri tarafından 1379 tarihinde yazılmıştır. Müellifin beyanına göre eserin aslı 420 beyit olmasına rağmen, nüshada eksik olarak 350 beyittir. Kirdecî Ali tarafından yazılan *Dâstân-ı Hamâme*, dinî-destânî mahiyette olup 52 beyittir. Eser Hz. Muhammed'in bir mucizesine, imtihan edilmesine, dolayısıyla onun örnek ahlâkına ve ahde vefaya dairdir. Kirdecî Ali'nin *Dâsitân-ı Ejderhâ*'sı "Gazavât-ı Ali" türünden olup 116 beyittir. Eserde Hz. Peygamber'e uzak bir ülkeden gelen Müslümanların şikâyet ettikleri ejderha ile Hz. Ali arasındaki savaş anlatılmaktadır. Aynı şairin *Hikâye-i Dellelî'l-Muhtel*'i "Binbir Gece Masalları" türünden olup 364 beyittir. Kirdecî Ali'nin Hz. Ali'nin cenknamelerinden *Kesikbaş Destanı* 150 beyit olarak nazmedilmiştir.

Meclislerde okunan dinî-destânî halk tipi eserlerinden *Dâstân-ı Vefât-ı İbrâhîm*, Kırşehirli veya Kayserili İsâ tarafından 150 beyit olarak yazılmıştır. Eser Hz. Muhammed'in 630 senesinde doğup bir yıl sonra vefat eden oğlu İbrahim için yazılmıştır. Eserin ana temasını peygamberin, vazgeçilmesi çok zor olan çocuk sevgisinden nasıl vazgeçip ümmetinin sevgisini bütün sevgilerin üstünde tutması oluşturmaktadır. Hayatı hakkında hiçbir bilgi bulunmayan İslâmî'nin mesnevîsi, bu asırda yazılan dinî-tasavvufî eserlerdendir. Adı bilinmeyen mesnevî, halka dinî bilgiler öğretme ve onlara nasihatler verme amacıyla 3574 beyit olarak düzenlenmiştir.

Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr*'ı, Feridüddîn-i Attâr'ın aynı isimdeki eserini esas alarak 1317'de meydana getirdiği, vahdet-i vücûd inancını işleyen alegorik bir mesnevîsidir. Eser, Türk diliyle Farsçadan daha güzel bir eser yazılabileceğini ispat amacıyla kaleme alınmıştır.

Tercümeden çok telif denebilecek mesnevînin beyit sayısı nüshalara göre 4931 ile 5029 arasında değişmektedir. *Kerâmât-ı Ahî Evran* da Gülşehrî'nin 167 beyitlik Türkçe küçük bir mesnevîsidir. Eserde Ahî Evran, cömertliği ile tanınan Hâtimü't-Tâî ile karşılaştırılır. Daha önce *Felek-nâme*'de ele aldığı bir konunun genişletilmiş şekli olan bu mesnevînin m. 1301'den sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.

Âşık Paşa'nın (ölm. 1332) 10.592 beyitlik büyük eseri *Garîb-nâme*, 1330 yılında nazmettiği bir mesnevî olup on bölümlük dinî-tasavvufî bir ansiklopedi mahiyetindedir. Ancak eserin telifi konusunda takip edilen düzen de ayrıca dikkat çekicidir. On bâba ve her on bâb da on destana ayrılırken birinci bâbda vahdet (birlik), ikincide vücut ve ruh gibi ikililer, üçüncüde mazi, hâl ve istikbal gibi üçlüler, dördüncüde dört unsur, beşincide beş duygu, altıncıda yaratılışın altı günü, yedincide yedi kat gök, sekizincide sekiz cennet, dokuzuncuda nefes, onuncuda on mevzu anlatılmaktadır. Her bâbda bulunan on destanda da bâbın esas konusuyla ilgili değişik hikâyelere yer verilmekte, bunların başında ve sonunda bazı nasihat ve öğütler yer almaktadır. Tasavvufî bir mesnevî olan *Fakr-nâme*, 161 beyittir. Âşık Paşa, bu mesnevîsinde alçak gönüllülüğü, dünya nimetlerini hiçe sayarak azla yetinmeyi ele almış ve onu Tanrı tarafından türlü renklerle bezenmiş "Fakr" adlı bir kuş olarak tasvir etmiştir. 39 beyitten oluşan *Vaşf-ı Hâl* mesnevîsi de *Garîb-nâme*'nin sonunda yer alması bakımından Âşık Paşa'ya ait kabul edilmektedir. Türk edebiyatında kaleme alınan "firâk-nâme"lerin ilki, Âşık Paşa'nın *Fürkat-nâme* adlı kısa mesnevîsidir. Eser içerisinde yer alan altı beyitlik gazelle birlikte 62 beyitten oluşmaktadır.

Bu yüzyılda Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zeliha'sı* 1529 beyitlik bir mesnevîdir. Eser konusu itibariyle klâsik tertibe uygun, *Kur'an*'daki Yûsuf kıssasına dayanan dinî bir aşk hikâyesidir. Gazneli Devleti'nin en meşhur hükümdarı Gazneli Mahmûd ile bir derviş arasında geçen karşılıklı konuşmayı konu edinen *Dâstân-ı Sultan Mahmûd* mesnevîsi, 79 beyittir. Şairin önceleri Şeyyad Îsâ'ya ait sanılan ve XIII. asır mesnevîlerinden biri olarak değerlendirilen *Ahvâl-i Kıyâmet* mesnevîsinin, daha sonra XIV. asır ürünlerinden olduğu tespit edilmiştir. Konusunu bir hadisten alan eser, "mahşer-nâme" türünden dinî-didaktik halk tipi bir mesnevî olup 344 beyittir. Ahmed Fakih'in *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-şerîfe* adlı mesnevîsi, aralarında gazel ve kasidelerin de bulunduğu 339 beyitten oluşmaktadır. Şairin ziyaret ettiği Şam, Kudüs, Mekke ve Medine ile oralarda gördüğü kutsal mekânlar anlatılmaktadır.

Ahmedî'nin *İskender-nâme* adlı eseri, XIV. asırda yazılan en önemli eserlerden biri olup, edebiyatımızda bu konudaki mesnevîlerin ilki ve en başarılı örneğidir. Ahmedî'nin en fazla tanınan eseri olan *İskender-nâme*, Anadolu'da Nizâmî-i Gencevî'nin *İskender-nâme*'sine yazılan ilk naziredir. 1390'da bitirilen esere çeşitli nüshalarındaki farklılıklarına nazaran, 1410 yılına kadar bazı ilavelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Emîr Süleyman'a sunulan eserin beyit sayısı bazı nüshalara göre yedi binden az, bazı nüshalara göre ise sekiz binden fazladır. *İskender-nâme*'nin konusu, Doğu edebiyatlarında işlenen ortak bir konu olan Makedonyalı Büyük İskender'in doğu seferi ve doğu ülkelerini fethiyle ilgilidir. İlk Türkçe Osmanlı tarihi olarak bilinen *Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osmân* şairin dikkat çeken diğer bir mesnevîsidir. Şairin Emîr Süleyman'ın isteği üzerine yazmaya başladığı *Cemşid ü Hürşid* mesnevîsi, 1403 yılında 4745 beyit olarak nazmedilerek I. Mehmed'e sunulmak üzere hazırlanmıştır. Ahmedî, İranlı şair Selmân-ı Sâvecî'nin aynı adlı eserinin tercümesi olan mesnevîsine birçok ekleme yaparak ona telif hüviyeti kazandırmıştır. *Tervîhu'l-ervâh*, Ahmedî'nin tıpla ilgili olan mesnevîsidir. Emîr Süleyman adına 1403-1410 yılları arasında kaleme alınmış, daha sonra bazı ilâvelerle birlikte I. Mehmed'e sunulmuştur. Tıbbın muhtelif

bahislerine, teşrihe, teşhise ve tedaviye dair geniş bölümler ihtiva eden bu eser, Ahmedî'nin tıp alanındaki yetkinliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Hoca Mes'ûd'un 1350 tarihinde nazmettiği *Süheyl ü Nevbahâr*, 5703 beyitten oluşan bir mesnevîdir. *Süheyl ü Nevbahâr*'ın aslı Farsça olup tercüme edilerek edebiyatımıza kazandırılmıştır. Ancak eserin İran edebiyatındaki orijinali bugüne kadar henüz ele geçmemiştir. Hoca Mes'ûd'un bildirdiğine göre eserin ilk bin beytini yeğeni İzzeddîn Ahmed, kalan kısmını ise kendisi kaleme almıştır. Asıl adı *Kenzü'l-bedâyi'* olan eser, Yemen Padişahının oğlu Süheyl ile Çin Fağfurunun kızı Nevbahâr arasındaki aşkı işlemektedir. Şeyh Sâdî'nin *Bôstân* isimli eserinin kısa bir tercümesi olan *Ferheng-nâme-i Sa'dî*, Hoca Mes'ûn'un 1354 tarihinde nazmettiği 1073 beyitlik bir mesnevîsidir. Edebî yönden, müellifin diğer eseri *Süheyl ü Nevbahâr* kadar önemli olmasa da, *Bôstân*'ın Türkçeye manzum ilk tercümesi olması bakımından önemlidir.

Fahrî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîsi bugünkü bilgilerimize göre Anadolu'da yazılan ilk *Hüsrev ü Şîrîn*'dir. Aydınolu İsa Bey adına 1367 tarihinde yazılan eser, 4683 beyittir. Fahrî eserinde hikâyenin asıl konusunu Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* ve Firdevsî'nin *Şeh-nâme* mesnevîlerinden yararlanarak oluşturmuştur. Eserdeki beyitlerin yaklaşık 1575 beyti *Şeh-nâme*'den, kalanı da Nizâmî-i Gencevî'den tercüme edilmiştir. Germiyan Beyliği sahasında yetişmiş şairlerden Şeyhoğlu Mustafa tarafından Germiyanolu Süleyman Şah adına yazılmaya başlanan *Hûrşîd-nâme* veya *Hûrşîd ü Ferahşâd* adıyla anılan mesnevîsi, Süleyman Şah'ın ölümü üzerine 1387'de tamamlanarak Yıldırım Bâyezîd'e takdim edilmiştir. 7903 beyitlik eser, İran Şahı Siyavuş'un kızı Hûrşîd'le Mağrib şehzadesi Ferahşâd arasındaki aşkı konu edinir.

XIV. Yüzyılın dikkat çeken mesnevî şairlerinden Mehmed'in *İşk-nâme* veya *Tuhfe-nâme* isimli mesnevîsi, *Süheyl ü Nevbahâr* gibi İran edebiyatında orijinali bulunmayan eserlerdendir. Şair Mısır'da iken kendi ifadesiyle "olga-bolga" diye sembolize ettiği bir kitap satın alır. Şaire göre Kırım veya Hitay halkı tarafından Tatarca yazılan bu kitabın aslı Kıpçakça olmalıdır. Mehmed bu eseri yeterli görmeyerek yeni baştan ve daha edebî olarak Anadolu Türkçesine aktarmıştır. Mısır'da yazılmaya başlanan eser, 1398 tarihinde tamamlanarak I. Bâyezîd'in oğlu Emîr Süleyman'a takdim edilmiştir. 8702 beyitten oluşan mesnevînin konusu bir aşk hikâyesine dayanmaktadır.

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'i, Feridüddîn-i Attâr'ın aynı adlı yahut *Hüsrev-nâme* diye bilinen 7708 beyitlik mesnevîsinin 5370 beyitle 1406 tarihinde Türkçeye tercümesidir. Eserin nerede yazıldığı bilinmemektedir. Ancak Tutmacı'nın çağdaşlarından Ahmedî ile Şeyhoğlu Mustafa'yı birer üstat olarak övmesi, eserin Anadolu'da yazıldığını göstermektedir. Rum Kayserinin oğlu Hüzmüz ile Hozistan Emirinin kızı Gülrüh arasındaki serüvenin anlatıldığı eserde zaman zaman didaktik mahiyette beyitlere de yer verilmiştir.

Yûsuf-ı Meddâh'ın *Varka ve Gülşâh*'ı 1368-69 tarihinde kaleme almış 1700 beyitlik bir mesnevîdir. Eserde Hz. Muhammed zamanında Mekke'de bulunan Benî Şeybâ kabilesine reislik eden iki kardeşin Varka ve Gülşâh isimli çocukları arasında geçen aşk anlatılmaktadır. Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin bugüne ulaşan yegâne eseri bir aile tarihi, hattâ bir aile müdafanamesi niteliği taşıyan *Menâkıbu'l-kudsiyye fi Menâsibi'l-ünsiyye* adlı mesnevîsidir. 1358-59 tarihinde yazılan mesnevî 2081 beyittir. Bu asrın dinî konulu mesnevîlerinden biri de Ladikli Mehmed bin Âşık Selman'ın *Keşfü'l-me'ânî*'sidir. Şâtîbî tercümesi olan eser, 1398 tarihinde yazılmıştır. Kadı Darîr'in *Yûsuf u Züleyhâ*'sı bu dönemde yazılan dinî-romantik aşk mesnevîlerindedir. Kemâloğlu İsmail'in 1387 tarihinde yazarak Trablusşam hâkimi Mîr Gazi'ye takdim ettiği 3030 beyitlik *Ferah-nâme* de bu asrın mesnevîleri arasında yer

almaktadır. Kemâloğlu bir ibretname olarak nitelendirdiği eserini Arapça, Farsça ve Türkçe kitaplardan derleyerek oluşturmuş ve içerisine yer yer masal unsurları katmıştır.

XV. Yüzyıl Mesnevîleri

XV. Yüzyıl Türk mesnevî edebiyatında bir dönüm noktası oluşturur. Bu dönemde sanat gayesiyle yazılan eserler öne çıkmış; dile, nazım unsurlarına, konuya, mecaz sistemine hâkimiyet ve bu yolda gösterilen ustalık, itina, incelik ve titizlik daha önceki eserlerle mukayese edilemeyecek seviyeye yükselmiştir. Önceleri hemen her aşk hikâyesi nazmeden şair, eserine İran kaynaklı bir mesnevîyi esas alıp kelime kelime tercüme ettiği, hatta bazıları bu hareketi maharetli hırsızlık olarak vasıflandırıp âdeta iftihar ettikleri hâlde; bu asırda yetişen Hassân, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi ve Sûzî Çelebi gibi şairler, değil tercüme etmek başkalarının kullandıkları mevzu ve hayalleri bile kullanmayı ayıp sayarak yepyeni bir zihniyetle ortaya çıkmışlardır. Meselâ Tâcî-zâde “*icâd*”cı ve “*hayâl-i hâs*” sahibi olmak gerektiğini ileri sürerek tercümeciliğin fazilet ehli için basitlik ve cehalet olduğunu, Sûzî Çelebi ise, mesnevî konularını birer bostana benzeterek girdiği her bostanda tanıdık bir ayak izi gördüğünü, meyvelerinin toplanmış olduğunu, fakat “*dil-keş gazavât-nâme*” konusu henüz işlenmemiş bir bostan olduğundan bu konuda çalışmaya karar verdiğini belirtmiştir. Özellikle Hassân mesnevîsine yerleştirdiği her edebî tasvirde kendinden önceki şairlerin kullandıkları en yaygın benzetmeleri dahi kullanmamaya veya bambaşka bir tarzda işlemeye âdeta azmetmiş ve mesnevîsindeki hemen her mısraın a kendi mührünü vurmuştur. Bu yeni fikirler neticesinde mesnevîler zaman, mekân, şahıslar kadrosu ve konu itibarıyla da yenileşmeye, daha doğrusu yerlileşmeye başlamıştır. Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'si ve Ca'fer Çelebi'nin *Heves-nâme*'si ile Osmanlı ülkesinde cereyan eden orijinal konuları aksettiren “sergüzeşt” nevinin ilk mahsulleri verilmiş; bu gibi eserler XVI. asırda gelişmeye başlayan “şehrengiz”, “sûr-nâme”, “sâkî-nâme” vb. konulu eserlere de zemin oluşturmuştur. XV. asrın ikinci yarısından sonra ve özellikle Ahmed-i Dâ'î'nin *Çeng-nâme*'sinden itibaren mesnevî edebiyatımızda belirli birtakım konu ve nesnelere üzerinde ihtisaslaşmaya yönelik bazı cereyanlar tespit edilmektedir. Önceleri klâsik aşk mesnevîlerinde musîkî aletleri, işret meclisleri, savaşlar, şehir ve binalar vb. konular eser içinde yeri geldikçe klişeleşmiş birtakım kalıplarla tasvir edilirlerken, daha sonra meselâ sadece “çeng” hakkında müstakil bir mesnevî yazılabiliştir. Bunun gibi sadece savaş ve kahramanlık konularının ağırlık teşkil ettiği eserler de dikkat çekmektedir. XVI. Yüzyılda hızla gelişen “işret-nâme”, “sâkî-nâme”, “şehrengiz”, “gazavât-nâme”, “kıyâfet-nâme”, “sûr-nâme” vb. gibi belirli konularda oluşan eden orijinal mesnevîlerin ortaya çıkışını bu ihtisaslaşma temayülünün bir neticesi olarak görmek mümkündür.

XV. Asırda da bir önceki asırda olduğu gibi dinî, tasavvufî, destânî ve ahlâkî eserler bulunmakla beraber bunlar bir önceki asrın halk tipi dînî-destânî mesnevîlerine nazaran daha edebî ve Aruz bakımından daha olgunlaşmış türlerdir. Bunlar arasında Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât*'ı, Hatiboğlu'nun *Letâyif-nâme*'si, Kemal Ummî'nin *Kırk Armağan*'ı, Refî'nin hurûfiliğe dâir *Beşâret-nâme* ve *Genç-nâme*'si, Abdülvâsi Çelebi'nin *Halil-nâme*'si, Hatiboğlu'nun *Bahrü'l-hakâyik*'ı ve Kaygusuz Abdal'ın *Gevher-nâme*'sini sıralayabiliriz. Bir önceki yüzyılda mevcut halk tipi mesnevîler arasında azınlıkta kalan “beşerî aşk” konulu mesnevîlerin bu yüzyılda, özellikle II. Bayezid'in saltanatı yıllarında büyük bir tekâmül kaydettiğini görüyoruz. Daha çok İran edebiyatı taklitçiliğiyle başlayıp yüksek zümreye hitâbeden; Ahmedî'nin *Cemşîd ü Hurşîd*, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*, Cemâlî'nin *Hümâ ve Hümâyûn*, Cem Sultan'ın *Cemşîd ü Hurşîd*, Şâhidî ve Behîştî'nin *Leylâ ve Mecnûn*, Câfer Çelebi'nin *Heves-nâme* ve Hamdullah Hamdî'nin hamsesi gibi mesnevîler bu konuyu en güzel işlemeyi başaran örneklerdendir.

Edebi inceliklere, telif geleneklerine, estetik ölçüler diğer hususlara elden geldiğince önem veren bu tür mesnevîler daha çok tercümeyle dayalı olarak nazmedildiklerinden dil bakımından yabancı kelimelerle yüklü ve tercümeyle esas alınan edebiyatın estetik çizgileriyle şekillenmiş bir yapı arzederler. Bununla beraber bunlar arasında Ahmed-i Dâî'nin *Çeng-nâme*, Şeyhi'nin *Hâr-nâme*, Zaîfi'nin *Gazavat-nâme*, Halîlî'nin *Firkat-nâme*, Kıvâmî'nin *Fetih-nâme*, Firdevsî'nin *Kutb-nâme* ve özellikle Câfer Çelebi'nin *Heves-nâme* adlı eserleri gibi orjinal eserler de ortaya konmuştur. Tercüme yoluyla üretilen mesnevîlerden farklı olarak bu mesnevîler; yine İran edebiyatının estetik değerleri çerçevesinde, fakat orjinal konu ve zihin faaliyetlerinin neticesinde meydana getirilmişlerdir. *Çeng-nâme*'nin plan ve konu itibarıyla İran edebiyatında bir benzerinin bulunmayışı, *Har-nâme*'nin basit bir hikâyeyi zenginleştirerek okuyucuya sunması, *Kutb-nâme*, *Gazavat-nâme* ve *Fetih-nâme* gibi eserlerde tarihi ve coğrafi realite ve hadiselerle sâdik kalınması, nihâyet XV. asrın sonunda *Heves-nâme* gibi her şeyiyle orjinal bir eserin ortaya konabilmesi bunun en güzel örnekleridir. XV. asırda bir hayli gelişme gösteren yüksek zümre edebiyatına mensup mesnevîler asrın ikinci yarısında oldukça orjinal bir yapı kazanmakta böylece XVI. asırda iyice yaygınlaşacak olan sâkî-nâme, şehrengiz, gazavat-nâme selimnâme, fetih-nâme v.b. gibi tamâmen yerli ve orjinal eserlere zemin hazırlamaktadırlar.

Mesnevî edebiyatının Türklere has ürünlerinden olup diğer İslâmî edebiyatların hiçbirinde görülmeyen “mevlid” türünün en olgun örneğini XV. asırda Süleyman Çelebi’de buluruz. 480 beyitlik eser, Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Süleyman Çelebi’nin mevlidinin dışında bu asırda başka mevlidlerin yazıldığı da görülmektedir. Bunlar *Ahmed*, *Ârif*, *Celâl*, *Muhibbî’ni mevlidleri*, Kerîmî’nin *İrşâd’ı*, Hamdullah Hamdî’nin *Ahmediyye’si* Abdurrahman’ın *Siyer-i Nebî’si*, *Hocaoğlu Mevlidi*, İpsalalı Ebu’l-hayr’ın, *Mevlid’i* ve *Sinanoglu Mevlidi* olarak sıralanabilir. Ancak bunlardan hiçbiri Süleyman Çelebi’nin eserinin yerini tutamamıştır. Hz. Muhammed hakkında yazılan eserlerin en meşhurlarından biri de Yazıcıoğlu Mehmed’in *Muhammediyye’si*dir. 9008 beyitten oluşan eserde 12 değişik aruz kalıbı kullanılmıştır. Hz. Muhammed’in Miracı’nı anlatan “miracnâme”ler de bu dönemde ortaya çıkan önemli eserlerdendir. Yüzyılın ilk yarısında Abdülvâsi Çelebi tarafından yazılan *Halîl-nâme*'nin sonunda “*Mi’râc-nâme-i Hazret-i Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem*” serlevhası altında yer alan eserden sonra bu konuyu işleyen ikinci eser, Ârif tarafından 1437-38 tarihinde telif edilen *Mi’râc-ı Nebî*’dir. Hz. Peygamber’in hayatı etrafında ortaya çıkan eserlerden bir diğeri de, Ârif tarafından 1438-39 tarihinde kaleme alınan *Vefâtü’n-nebî*’dir. Bu asrın dinî edebiyat ürünlerinden Abdülvâsi Çelebi’nin 1414’te kaleme aldığı *Halîl-nâme* veya *Destân-ı İbrâhîm Aleyhi’s-selâm* isimli mesnevîsini, Hz. İbrahim ve İsmail’in hikâyelerini başlı başına konu edinip itina ile işlemesi bakımından, gerek daha önceki devirlerde gerekse diğer İslâmî edebiyatlarda pek görülmeyen bir dinî edebiyat ürünü olarak önemle zikretmeliyiz. Eser, 1413’te Amasya’da ölen Ahmedî’nin yarım kalmış *Vîs ü Râmin*’ini beğenmeyen Abdülvâsi Çelebi tarafından 1414’te telif edilmiştir.

Kemâl Ümmî’nin *Kırk Armağan* isimli eseri, Hatiboğlu’nun yedi yıllık bir çalışmadan sonra 1426’da tamamlayıp II. Murad’a takdim ettiği *Ferah-nâme* isimli mesnevîsi edebiyatımızda daha sonra “kırk hadis” olarak şekillenecek bir türün ilk örneklerinden sayılabilir. Bu asırda tasavvufî aşk, yaşayış, ahlâk ve prensipleri konu alan eserler arasında Elvân-ı Şîrâzî’nin *Gülşen-i Râz Tercümesi*, Mahmûd-ı Şebüsterî’nin aynı adlı eserinden tercüme edilerek oluşturulmuştur. 1425-26’da II. Murad’a takdim edilen eser, 2854 beyitten oluşmaktadır. Bir diğer tasavvufî eser Pîr Mehmed’in *Tarîkat-nâme’si*, Attâr’ın *Musîbet-nâme’sinin* çevirisidir. Ârif’in *Mürşîdü’l-ubbâd’ı* 1437-38’te 2042 beyit olarak yazılmıştır.

Abdurrahim-i Karahisarî'nin *Vahdet-nâme*'si 1461'de 4267 beyit olarak nazmedilmiştir. Bu asırda yazılan tasavvufî mesnevîler arasında Dede Ömer Rûşenî'nin tasavvufî fikir ve anlayışını sergilediği *Miskinlik-nâme* ve *Kalem-nâme*'sini, birtakım dinî-tasavvufî meselelerin fıkıh ve tasavvuf açısından ele alan İbrahim Tennurî'nin *Gülzâr-ı Manevî*'sini, Muhyiddin Çelebi'nin ricâlü'l-gayb denilen veliler hakkındaki telakkilere dair nazmettiği *Hızır-nâme*'sini, Hatiboğlu'nun Hacı Bektaş-ı Velî'nin Arapça mensur eseri *Makâlât*'ının Türkçe manzum tercümesi olan *Bahrü'l-hakâyık*'ını, II. Murad ve Fâtih dönemi şeyhlerinden Akbıyık Muhyiddîn'in Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Makâlât*'ından hareketle oluşturulduğu anlaşılan *Makâlât'tan Hikâyât-ı Nây*'ını, Gülşenî-i Saruhanî'nin *Râz-nâme*'sini, Kaygusuz Abdal'ın *Gevher-nâme*'sini, Şeyh Eşref bin Ahmed'in *Fütüvvet-nâme*, *Nasihat-nâme*, *İbret-nâme*, *Ma'zeret-nâme*, *Elest-nâme* ile Hâmidî-i İsfahânî'nin *Hasbihâl-nâme*'sini sayabiliriz.

XV. Yüzyıl başlarında Ahmed-i Dâ'î'nin, Emîr Süleyman'ın eğlence meclislerinden aldığı ilhamla nazmettiği sanılan ve yer yer tasavvufî fikir ve motiflerle süslü didaktik-romantik mesnevîsi *Çeng-nâme*, gerek kendi mevzuunda gerekse zamanına kadar telif edilmiş örnekler arasında ilk orijinal mesnevî mahiyetindedir. 1405 tarihinde Emîr Süleyman adına yazılan eser 1446 beyitten oluşmaktadır. *Câmâsb-nâme*, İranlı Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ölm. 1274) gizli ilimlerden bahseden "yıldız-nâme" türündeki otuz üç beyitlik aynı adlı mesnevîsinin genişletilmiş tercümesidir. Eser bilindiği kadarıyla *Câmâsb-nâme*'nin Türkçeye ilk tercümesidir. *Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil be-Püsereş Hürmüz-i Tâcdâr*, tamamen didaktik mahiyette 115 beyitlik bir mesnevîdir.

Şeyhî, *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîsini kendisinden önce ve sonra gelen Türk şairleri arasında en iyi işleyen şairdir. Eser 1421-1430 yılları arasında Sultan II. Murad adına 6944 beyit olarak yazılmıştır. Ömrü vefa etmemesi sebebiyle Şeyhî tarafından bitirilemeyen esere yeğeni Cemâlî tarafından 109 beyitlik bir zeyil yazılmıştır. Şairin ince bir sosyal tenkit ve temiz bir Türkçe örneği olan *Har-nâme*, aynı zamanda hiciv ve mizah edebiyatımızın bir şaheseridir. XV. asır şairlerinden Ahmed-i Rıdvân'ın *Hüsrev ü Şîrîn*'i, Anadolu Türkçesiyle kaleme alınan *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîlerinin, Fahrî ve Şeyhî'nin eserlerinden sonra bilinen en eskisidir. Mu'îdî ile Sadrî'nin eserleri bugün için mevcut değildir. Harîmî mahlasıyla şiir söyleyen Şehzade Korkud'un da bir *Ferhâd u Şîrîn*'i vardır. Cem Sultan *Cemşîd ü Hürşîd*'i meşhur İran şairi Selmân-ı Sâvecî'nin aynı isimdeki eserinden tercüme ederek oluşturmuş, ayrıca *Âyât-ı Uşşâk* adını vermiş ve 1477 tarihinde bitirmiştir.

XV. Yüzyılın mesnevîleriyle dikkat çeken simalarından biri de Hamdullah Hamdî'dir. Şairin *Muhammediyye* veya *Ahmediyye* adlarıyla anılan mevlidi, 1494-95 tarihinde yazılmış olup 1337 beyitten oluşur. Lirizmden uzak ve öğretici bir üslup taşıyan eser, biraz da dilinin ağırlığı sebebiyle fazlaca tutulmamıştır. Şairin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsi, 1499-1500'de yazılmıştır. Mesnevî, bu asırda Anadolu sahasında yazılan Leylâ vü Mecnûnlardan her bakımdan üstün kabul edilir. Telif tarihi bilinmeyen *Kıyâfet-nâme* 158 beyitten oluşur. Bu eserin klâsik edebiyatımızın en seçkin mesnevîlerinden *Yûsuf u Züleyhâ*'dan bile daha çok rağbet görüp okunduğu söylenir. Devrin en güzel *Yûsuf u Züleyhâ*'sı vasfını Hamdullah Hamdî'nin eseri kazanmıştır. 1491-92 tarihinde yazılan eser, 6215 beyitten oluşmaktadır. Hamdullah Hamdî'nin bir de 950 beyitlik *Tuhfetü'l-uşşâk* mesnevîsi vardır.

Türk edebiyatında *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesini tam olarak nazmeden ilk şair bugünkü bilgilerimize göre Edirneli Şâhidî'dir. Şehzade Cem adına İstanbul'da nazmedilmeğe başlanan eser, 1470 tarihinde Konya'da tamamlanmıştır. Bihiştî, Ahmed-i Rıdvân ve Kadîmî de birer *Leylâ vü Mecnûn* yazmışlardır. Kaynaklarda *Leylâ ve Mecnûn* sahibi olarak gösterilen

XV. asır şairlerinden Ahmed Paşa, Necâtî Bey, Çâkerî Sinan ve Abdülvehhâb Hayâlî'nin eserleri bugüne kadar elimize geçmemiştir.

Cemâlî'nin *Hümâ vü Hümâyûn* veya diğer bir isimle *Gülşen-i Uşşâk* isimli eseri, XIV. asır Fars şairlerinden Hâcû-yi Kirmânî'nin *Hümâ vü Hümâyûn* mesnevîsine dayanmaktadır. 1446 tarihinde Sultan II. Murad adına yazılan mesnevî 4593 beyitten oluşmaktadır. Eserde Arap ülkesinin meşhur padişahı Menûşeng'in oğlu Hümâ ile Çin Fağfurunun kızı Hümâyûn arasındaki aşk anlatılmaktadır.

Bu asırda yazılan aşk mesnevîlerinden biri de, Hümâmî'nin Emîr Hüseyinî'nin *Sî-nâme* veya *Işk-nâme* adlı Farsça mesnevîsinden mülhem yazdığı *Sî-nâme*'sidir. 1435-36 tarihinde yazılan eser, yaklaşık 1310 beyitten ibarettir. Bu asırda Rıfâî tarafından yazılan *Bülbül-nâme*, bugünkü bilgilerimize göre Türk edebiyatında yazılan ilk "gül ve bülbül hikâyesi"dir. Bunların dışında, kaynaklarda belirtilip de bugün elimizde olmayan aşk mesnevîleri arasında Bihiştî Ahmed Sinan'ın *Süheyl ü Nev-bahâr*'ı, *Vâmık u Azrâ*'sı ile alegorik bir nitelik taşıyan *Hüsn ü Nigâr*'ını; Bekâî'nin *Vîs ü Râmin*'ini; Zihnî'nin *Gül ü Nevrûz*'unu; Necâtî Bey'in *Mihr ü Mâh* ile alegorik olan *Gül ü Sabâ*'sını ve Na'tî'nin *Ferruh u Gül-ruh*'unu zikretmeliyiz.

Türk edebiyatına XIV. asır şairlerinden Ahmedî'nin eseriyle giren *İskender-nâme* konusu XV. asırda Ahmed-i Rıdvân tarafından tekrar işlenmiştir. Ahmed-i Rıdvân, ilk mesnevîsi olan bu eserini 1499 yılında, II. Bâyezîd adına Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinden istifade ederek yazmıştır. Derviş Hayâlî'nin *Ravzatü'l-envâr* adlı eserinde de kısa bir İskender hikâyesi bulunmaktadır. Nizamî'nin *Heft-peyker* isimli eseriyle klâsik bir konu hâline gelen Behrâm-ı Gûr hikâyelerinin Anadolu'da bilinen ilk örneğini *Heft-peyker* adlı mesnevîsiyle Aşkî yazmıştır. Bu asırda *Heft-peyker* yazan şairlerden biri de, Ahmed-i Rıdvân'dır. Ahmed-i Rıdvân bu eserini Nizamî'nin aynı adlı eserinden tercüme ederek oluşturmuştur.

XV. Yüzyılda mesnevî nazım şekliyle telif edilen bir diğer eser gurubu da manzum tarihler ve gazavat-nâmelerdir. Abdülvâsi Çelebi'nin *Halîl-nâme*'sinde Çelebi Mehmed ile Musa Çelebi arasındaki mücadeleyi anlatan kısım, Ahmed-i Rıdvân'ın *İskender-nâme*'sindeki "Nusret-nâme-i Osmân" bölümü ve Kemâl'in II. Bâyezîd namına 1490'da bitirdiği Fâtih devri sonuna kadar tam bir Osmanlı tarihi hüviyetindeki *Selâtin-nâme* bu konunun tanınmış örneklerini oluşturur. Selâtin-nâme her ne kadar edebî yönden fazlaca değerli olmasa da, mesnevî konularına Hüsrev, Kays, Behram vb. yarı efsanevî şahsiyetlerin yanında artık Osman Gazi, Süleyman Şah, Mahmûd Paşa gibi gerçek tarihî şahsiyetlere ve onları anlatan gerçek tasvirî parçalara da yer vermeye başlaması bakımından önemlidir. Bu asırda yazılan manzum tarihlerden birisi de, Enverî'nin *Düstûr-nâme*'sidir. 1465 tarihinde yazılan eser, 3730 beyitten oluşmaktadır. Anadolu'da yazılan ilk gazavatnâme örneği, 1446-1451 tarihleri arasında Gelibolulu Za'îfî tarafından yazılan 2566 beyitlik *Gazavât-ı Sultân Murâd*'dır. Kıvâmî'nin *Fetih-nâme-i Sultan Mehmed*'i, 1490 tarihinde nazmedilerek Sultan II. Bâyezîd'e takdim edilmiştir. Yer yer mensur kısımların da bulunduğu eserde 108 parça mesnevî vardır. Sinoplu Safâî'nin on bin beyitlik *Feth-i İnebahtı ve Moton*'u, Kemâl Reis'in 1499'daki İnebahtı fethi ile 1500'deki Moton fethini ihtiva etmektedir. Bihiştî Ahmed Sinan Çelebi'nin *Vekâyi'-nâme-i Bihiştî* veya *Târîh-i Sultân Cem* isimli eseri, Sultan II. Bâyezîd ile Şehzade Cem Vak'asını konu edinmektedir. Seyfî'nin *Sultan II. Murad'ın Futûhâtına Dair Mesnevî*'sini de burada zikretmek gerekir. Yaşanmış olaylara dayanılarak telif edilmiş olması bakımından oldukça orijinal bir yeri olan Firdevsî-i Rumî'nin *Kutb-nâme*'si dikkat çekmektedir. Özellikle bu yönüyle edebiyat tarihimizde önemli bir yer tutan ve 1503 tarihinde

yazılan eser, yaklaşık 3500 beyit civarındadır. Sûzî Çelebi'nin Mihaloğlu Ali Bey'in Rumeli'deki akınlarını ve girdiği savaşlarını anlatan *Gazavât-nâme*'si gazavat-nameler arasında müstesna bir yer tutar.

XV. asır mesnevîlerinde “sergüzeşt-nâme” türünün ilk örneği Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'sidir. XV. Yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlayan yerlileşme temayülünün mahsullerinden olan bu mesnevî, sergüzeşt tarzında yazılmış olup kendisinden 23 sene sonra yazılan *Heves-nâme* ile bazı benzerlikler taşıyan orijinal bir eserdir. 1471-72 tarihinde kaleme alınmış olan mesnevî, 1334 beyitten oluşmaktadır. Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin *Heves-nâme*'si, gerek mevzu gerekse içindeki tasvirlerin orijinalliği itibariyle devrine kadar kaleme alınmış mesnevîler arasında tamamen ayrı hususiyetler taşıyan bir eserdir. 1493 tarihinde yazılıp Sultan II. Bâyezîd'e takdim edilen mesnevî 3810 beyitten ibarettir.

Çağatay sahasında ise Ali Şîr Nevâî (ölm. 1501), hamseyi de aşarak *Hayretü'l-ibrâr* (tlf. 1483), *Ferhâd u Şîrîn* (tlf. 1484), *Leylâ vü Mecnûn* (tlf. 1484?), *Hikâye-i Behrâr-ı Gûr*, *Seb'a-i Seyyare* (tlf. 1484), *İskender-nâme* ve *Mantiku't-Tayr*'a nazire olarak söylediği 3500 beyitlik *Lisânü't-tayr*'dan oluşan altı mesneviyi bir araya getirmeyi başarmıştır.

XVI. Yüzyıl Mesnevîleri

XVI. yüzyıl mesnevî edebiyatının önemli bir kısmını dinî-tasavvufî ve ahlâkî eserler oluşturur. İbnî İsâ-yı Saruhanî tarafından 1541 tarihinde telif edilen *Şerhü'l-esmâ'ü'l-hüsnâ*, Allah'ın 99 güzel ismini konu almaktadır. Lâmi'î Çelebi'nin Allah'ın 99 ismini şerh eden *Şerh-i Sâfî* isimli bir mesnevîsi ve Bursalı Dervîş Subhî'nin de 300 beyte yakın bu türden bir manzumesi bulunmaktadır. Kırk ve yüz hadislerle kırk ayetler konulu mesnevîlerin de bu yüzyılda ortaya çıktığı görülür. Kanunî devri şairlerinden olan ve Merdümî mahlaslı Abdüsselâm Efendi'nin *Tuhfetü'l-İslâm* isimli eseri de bir manzum kırk ayet ve kırk hadis tercümesidir. Hakanî'nin *Tercüme-i Hadîs-i Erba'in*'i 1603'te Câmî'den tercüme edilerek yazılmıştır. Hz. Peygamber'in doğum gecesinde tamamlanarak Cıgala-zâde Yûsuf Sinan Paşa'ya sunulan eser, 3500 beyit civarındadır. Latîfî'nin *Subhatü'l-uşşâk*'ı manzum yüz hadis tercümesidir. Eserin giriş ve sonuç bölümleri mesnevî formunda, asıl hadis metinlerinin tercüme ve şerhleri ise kıt'alardan oluşmaktadır. Sirozlu Hüseyinî'nin *Câmi'u'l-envâr alâ-Tefsîri'l-ihlâs* adlı mesnevîsi, İhlâs Suresi'nin tefsiri olup 10.000 beyit civarındadır.

Hz. Muhammed'in doğumunu, peygamberliğini, mucizelerini, Miraç ve vefatını konu alan “mevlid”lerin bu yüzyılda da Emîrî, Hevâyî, Visâlî Ali Çelebi, Şâhidî, Murâdî, Edirneli Abdülkerim Efendi, Keşfî, Muhibbî, Zâtî ve Şemseddîn-i Sivasî tarafından mesnevî formunda işlendiği görülmektedir. Za'îffî ise, Hz. Muhammed'in savaşlarını konu alan *Gazavâtü'n-nebî* isimli bir mesnevî kaleme almıştır. Hz. Peygamber'in vücut yapısı ve güzel sıfatları hakkında Hâkânî tarafından 1598-99 tarihinde tamamlanan 712 beyitlik *Hilye-i Sa'âdet* Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Şemseddîn-i Sivasî'nin Hz. Süleyman'ın hayatını konu edinen *Süleymâniyye*'si (tlf. 1556) Şemsî Ahmed Paşa'nın *İtikad-nâme*'si ve *Şurûtü's-salât*'ı konusunda dikkati çeken eserlerdendir. Kemâl Paşa-zâde'nin de 78 beyitlik bir *Şurûtü's-salât Tercümesi* vardır. Bu yüzyılda Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ına benzer bazı mesnevîlerin yazıldığı görülmektedir. Bunlardan Taşlıcalı Yahya'nın *Gülşen-i Envâr*'ı, hamsesinin son mesnevîsidir. Âzerî'nin *Nakş-ı Hayâl* mesnevîsi 1579 yılında tamamlanmış olup “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbıyla yazılan eser, 3155 beyittir. Cinânî'nin *Riyâzü'l-cinân*'ı, 1578 yılında 3334 beyit olarak Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ına nazire olarak

yazılmıştır. Âlî'nin 1562 yılında nazmederek Şehzade Selim'e sunduğu *Tuhfetü'l-uşşâk* isimli mesnevîsi de Nizâmîye diğer bir naziredir. Bursalı Rahmî'nin *Gül-i Sad-berg*'i 1567'de tamamlanmış olup 1550 beyit tutarındadır. Emîrî'nin 10 makaleden oluşan *Gülşenü'r-râz*'ı, 10 sohbetten oluşan *Sohbet-nâme*'si ile Taşlıcalı Yahya'nın *Usûl-nâme*'si de yüzyılın önemli mesnevilerdendir. Edirneli Nazmî de, Attâr'ın *Pend-nâme*'sini m. 1559 tarihinde 3000 beyitle tercüme etmiştir. *Pend-nâme*'yi tercüme eden bir diğer şair de Emre'dir. Güvâhî'nin *Pend-nâme*'si 2133 beyit olup bunlar arasında en çok tanınmış olanıdır.

Bu yüzyılda Attâr'ın *Mantku't-tayr*'ının tek manzum tercümesi Za'îfî'nin *Gülşen-i Sî-murg* isimli mesnevîsidir. Bu dönemde Feridüddîn-i Attâr'ın *Mantku't-tayr* isimli mesnevîsine benzer eserler de yazılmıştır. Bunlardan biri asıl adı Derviş Şemseddin olan Şemsî'nin *Deh-murg*'udur. Şâhidî'nin 457 beyitlik *Gülşen-i Vahdet*'i tasavvufî mahiyette olup 1536'da yazılmıştır. Şemseddîn-i Sivasî'nin çiçeklerin karşılıklı konuşmalarını konu edinen *Gülşen-âbâd*'ı zarif ve orijinal bir mesnevîdir. Aynı müellifin Attâr'ın *Îlâhî-nâme*'sinin muhtasar tercümesi olan *İbret-nümâ* isimli bir diğer mesnevîsi de 4791 beyittir. Şemseddîn-i Sivasî'nin 1584'te yazdığı *Heşt-Bihişt* mesnevîsi 2282 beyitten oluşmaktadır.

Mesnevî'nin her cildinden yüz beyit seçilip her beytin 5 beyitle açıklanması şeklinde oluşturulan *Gülşen-i Tevhîd* Şâhidî'nin ilginç bir eseridir. Gülşenî tarikatının kurucusu İbrâhîm-i Gülşenî ise, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine 40.000 beyitlik Farsça *Masdar-ı Ma'nevî* isimli bir nazire yazmıştır. *Râz-nâme*, *Pend-nâme*, *Sîmurg-nâme* ve *Kıdem-nâme* Gülşenî'nin Türkçe nazmettiği diğer mesnevîleridir. Bu sınıfta değerlendirilebilecek eserlerden biri de Taşlıcalı Yahya'nın *Gencîne-i Râz*'ı olup 1540-41 tarihinde 3051 beyitle Câmî'nin *Sübhatü'l-ibrâr*'ına nazire olarak yazılmıştır. Yüzyılın didaktik-ahlâkî mesnevîlerden biri de Cinânî'nin *Cilâü'l-kulûb*'udur. Gelibolulu Âlî'nin *Riyâzu's-sâlikîn*'i 1590'da telif edilmiş olup 2834 beyitten oluşur. Bâyezîd-i Rûmî'nin *Sırr-ı Cânân* isimli mesnevîsi 1516'da yazılmış olup 5101 beyittir. 18 bölüm ve 4 fasıldan oluşan eser, Muhiddîn-i Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem* adlı eserine haşiye olarak yazılmıştır. Bu tür eserler arasında değerlendirebilecek mesnevîlerden Behiştî'nin *Heşt Behişt*'i, 1556 tarihinde kalıbıyla 1124 beyit olarak kaleme alınmıştır. Üsküplü Atâ'nın *Tuhfetü'l-uşşâk*'ı, ünlü İran şairi Kâtibî'nin *Deh-bâb* diğer adıyla *Tecnîsât* isimli mesnevîsine nazire olarak 1505 tarihinde kaleme alınmıştır.

XVI, Yüzyıl mesnevî edebiyatının önemli bir kısmını da çift kahramanlı aşk mesnevîleri oluşturur. Bu devirde yazılan aşk hikâyeleri arasında “Hüsrev ü Şîrîn”ler önemli bir yer tutar. Bu konudaki öncü şairlerden Âhî *Hüsrev ü Şîrîn*'i yarım bıraktıktan sonra, onda geçen bazı beyitleri *Hüsn ü Dil* isimli eserinde kullanmıştır. Bir diğer *Hüsrev ü Şîrîn* yazarı Celîlî, 25 yaşında yazmaya başladığı 2109 beyitlik eserini 1512'de çok kısa bir sürede bitirerek. Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur. Bu asırda işlenen aşk mesnevîlerinden bir grubu da “Leylâ ve Mecnûn” hikâyesini konu edinmişlerdir. Celîlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unu 1514 yılında Edirne'de tamamlanmış olup 2145 beyittir. Bu hikâyeyi işleyen şairlerden biri de Edirneli Sevdâî'dir. Yüzyılın “Yûsuf ve Züleyhâ” hikâyesi nazmeden şairlerinden Kemâl Paşa-zâde, Taşlıcalı Yahya, Celîlî, Şerîfî ve Gubârî Abdurrahmân'ın eserleri günümüze gelebilmiş, Likâî, Nimetullâh, Halîfe, Kâmî Mehmed, Ziyâî Yûsuf, Şikârî, Manastırlı Kadı Sinan ve Hevâî Mustafa'nın bu konuda eser verdikleri çeşitli kaynaklarda belirtilmiş olmasına rağmen eserleri kayıptır. Bunlar arasında Taşlıcalı Yahya'nın eseri en tanınmış olup 5179 beyitten oluşmaktadır. Kemâl Paşa-zâde'nin 1492-1512 yılları arasında yazdığı tahmin edilen *Yûsuf u Züleyhâ*'sı şairin ifadesiyle 7777 beyit olarak düzenlenmiştir.

Bu asırda işlenen aşk konulu mesnevîlerden biri de “Mihr ü Mâh”tır. Gelibolulu Âlî

yaşadığı bir aşk macerasının etkisiyle 1561 tarihinde henüz 20 yaşındayken yazdığı *Mihr ü Mâh* mesnevîsini, Konya'da bulunan Şehzade II. Selim'e takdim etmiştir. Şairin bir diğer eseri de *Mihr ü Vefâ* 1563 tarihinde Konya'da yazılıp aynı şehzadeye takdim edilmiştir. Hâşimî'nin *Mihr ü Vefâ*'sı 1541'de 6500 beyit olarak yazılmıştır. Harîmî'nin 1562-63'te bitirdiği *Mihr ü Vefâ*'sı sekiz bin beyit civarındadır. Mustafa Çelebi de bu asırda *Mihr ü Vefâ* yazan şairlerdendir. Abdî'nin *Cemşîd ü Hürşîd*'i 5940 beyit olup 1558'de Manisa'da yazılıp şehzade II. Selim'e takdim edilmiştir. Bu asır kadın şairlerinden Hubbî Ayşe Kadın'ın da bir *Cemşîd ü Hürşîd*'i vardır. Abdî'nin 1577'de nazmettiği *Gül ü Nevrûz* ve diğer söyleyişle *Nüzhət-nâme-i Abdî* isimli mesnevîsi, Hâcû'nun aynı adlı eserinin tercümesidir. Aynı şairin *Niyâz-nâme-i Sa'd u Hü mâ*'sı 1074 beyitten oluşmaktadır.

Taşlıcalı Yahya'nın hamsesini meydana getiren eserlerden *Şâh u Gedâ* mesnevîsi, 1537 yılı civarında yazılmıştır. Konusu İstanbul'da geçen ve tamamen telif olup mahallî karakterler taşıyan bu mesnevî, platonik bir aşk hikâyesidir. Eserde İstanbul'un özellikle de Atmeydanı (Sultanahmet Meydanı) ve Ayasofya'nın tasvirleri en dikkat çekici bölümlerdir. Temsilî bir aşk hikâyesi olan “Şem' u Pervâne” konulu mesnevîleri, Lâmi'î Çelebi, Zâtî ve bu dönem hamse sahibi şairlerinden olan Kalkandelenli Muîdî yazmıştır. Zâtî'nin 1531'de tamamladığı *Şem' u Pervâne*, 3937 beyittir. Lâmi'î Çelebi'nin 1522 tarihinde yazarak Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu *Şem' u Pervâne*, tasavvufî ve alegorik bir aşk hikâyesidir. Muîdî'nin aynı isimdeki küçük eseri ise 650 beyittir.

Bu asırda mesnevî formunda işlenen aşk hikâyelerinden bir diğeri de “Vâmık u Azrâ”dır. Lâmi'î Çelebi'nin *Vâmık u Azrâ*'sı, Unsurî'nin aynı adlı eserinin, Kanunî'nin arzusu ve Kazasker Kadirî Çelebi'nin teşvikiyle altı ayda tercümesiyle vücuda gelmiştir. Kalkandelenli Muîdî ve Manisalı Câmi'î'nin de *Vâmık u Azrâ* mesnevîleri vardır. Muîdî'nin eseri ise kayıptır. Bu dönem şairlerinden Mostarlı Ziyâî ile Bedîî birer *Varka ve Gülşâh* mesnevîsi yazmışlardır. Bunlardan Ziyâî'nin eseri kayıptır. Bedîî'nin mesnevîsi ise altı bin beyit civarındadır olup bir nüshası İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. İhiştî'nin *Cemşâh u Âlemşâh*'ı yaklaşık 2500 beyitten oluşur. Lâmi'î Çelebi'nin *Salâmân u Absâl*'ı, Abdurrahman-ı Câmî'nin aynı adlı eserinden tercüme olup 1903 beyitten oluşmaktadır. Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ü, Şehzade Mustafa adına 1552 tarihinde Auzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmıştır. İznikli Bakaî'nin de 1565'te yazdığı aynı isimli mesnevîsi bulunmaktadır.

XVI. Yüzyıl mesnevî edebiyatının bir diğer konusu İskender, Behrâm-ı Gûr gibi tarihî şahsiyetler çevresinde odaklaşan tarihî, destanî ve menkabevî eserlerdir. Karamanlı Figânî'den bahseden eski kaynaklar onun *İskender-nâme* yazdığını belirtmişlerdir. Ancak bu eser bugün için kayıptır. Bu dönemde *Heft-peyker* mesnevîsini yazanlardan Lâmi'î Çelebi'nin eseri hakkında eski kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Âşık Çelebi ve Kâtib Çelebi bu eserin eksik kaldığını, kendisi vefat ettikten sonra damadı Rûşenî-zâde tarafından tamamlandığını ifade ederler. Lâmi'î'nin *Heft-peyker*'inin bir nüshası Millet (Ali Emîrî) Kütüphanesi'nde bulunan külliyyatı içerisinde, diğer bir nüshası ise Chester Beatty Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kâtib Çelebi, Hâtifi'nin *Heft-peyker*'e cevap olarak yazdığı *Heft-manzar* isimli bir eseri olduğunu belirtmiştir Figânî de *Heft-peyker* yazan şairlerdendir.

Manzum tarihçilik bu yüzyılda da devam eder. Gubârî 1551'de Kanunî'nin emriyle Farsça ve 60.000 beyit civarında *Şâh-nâme* adlı manzum bir Osmanlı tarihi yazmıştır. Hadîdî'nin 1523-24 yılında tamamladığı ve altı bin beyitten fazla olan *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ı umumî Osmanlı hanedanı tarihidir. Şükrî-i Bitlisî'nin *Fütûhatü's-Selîmiyye* adıyla anılan

“Selim-nâme”si 5825 beyittir. Eserde Yavuz Sultan Selim’in hayatı anlatılmıştır. Bahârî’nin *Üngürüs Fetih-nâmesi*, 1526’daki Macaristan Seferi’ni tasvir eden üç yüz beyti aşkın bir manzumudur. Eyyûbî’nin 1495 beyitten müteşekkil olan *Menâkıb-ı Sultan Süleyman*’ı, Kanunî’nin Belgrat, Rodos, Budin gibi seferlerini anlatır. Fütûhî Hüseyin Çelebi’nin *Enîsü’l-guzât* isimli mesnevîsi, 1526 Macaristan Seferi’ne dairdir. Hakî Efendi’nin Kanunî emriyle nazmettiği *Süleyman-nâme*, altı bin beyit civarında olup Erivan ve Nahçıvan seferlerini ihtiva eder. Mahremî’nin on bin beyit civarındaki *Süleyman-nâme*’sinde, Kanunî’nin tahta çıkışından Bağdat Seferi’ne kadar olan fütuhât anlatılır. Merâhî’nin *Fetih-nâme-i Sefer-i Sigetvar*’ı, Kanunî’nin son seferi olan Zigetvar’ı konu edinir.

Bu dönemde Firdevsî’nin meşhur mesnevîsi *Şeh-nâme*’nin de Türkçeye tercüme edildiği görülmektedir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Diyarbakırlı Şerîfî, *Şeh-nâme*’yi memleketinde tahsilini tamamlayarak geldiği İstanbul’dan sonra gittiği Mısır’da 56506 beyitle Türkçeye tercüme ederek Sultan Kansu Gavri’ye takdim etmiştir. Kaynaklarda Bursalı Celîlî’nin de *Terceme-i Şeh-nâme*’si bulunduğu belirtilmektedir.

Mesnevî konularından bir diğeri de “şehrengizler”dir. Zâtî’nin *Edirne Şehrengizi* bu konuda yazılmış ilk eserlerdendir. Eserde 51 kişi ikişer beyitle tasvir edilmiştir. Lâmi’î Çelebi’nin Kanunî’nin Bursa’yı ziyaret edeceği haberi üzerine 1522’de yazdığı *Şehrengiz-i Bursa* adlı eseri toplam 656 beyittir. Edirneli Hâdî tarafından yazıldığı tahmin edilen *Saray Şehrengizi*, 484 beyitten oluşmaktadır. 128 güzel hakkında bilgi verilen eserin dikkat çeken yönlerinden biri, edebiyatımızda ilk şehrengizin Mesîhî tarafından yazıldığına kaydedilmesi, diğeri de şimdiye kadar kaydına rastlanmayan Selâmî mahlaslı bir şairin de Saray için yazılmış bir şehrengizinin olduğunun belirtilmesidir. Azîzî’nin *Nigâr-nâme*’si 125 beyittir. İshak Çelebi’nin *Bursa Şehrengizi* 118 beyittir. Aynı şairin *Üsküp Şehrengizi*, Hayretî’nin *Belgrat Şehrengizi*, Yenice *Şehrengizi*, Taşlıcalı Yahya’nın *İstanbul Şehrengizi*, Usûlî’nin *Yenice Şehrengizi* ile Âlî’nin *Gelibolu Şehrengizi* de asrın bilinen şehrengizleridir.

“Sûr-nâmeler” şehzadelerin sünnet düğünleri ile hanım sultanların evlenme düğünlerini anlatan manzum veya mensur eserlerdir. Bu asırda Gelibolulu Âlî’nin *Câmi’u’l-buhûr Der-Mecâlis-i Sûr* adlı eseri 1582 tarihinde III. Murad’ın şehzadesi III. Mehmed için yapılan sünnet düğünü anlatılmaktadır. 2775 beyit olan mesnevînin değişik bölümlerinde 16 değişik aruz kalıbı kullanılmıştır. Celîlî’nin *Hecr-nâme*’si “sergüzeşt-nâme” yahut “hasbihâlnâme” türünde olup 1509’da kaleme alınmıştır. Rumelili Za’îfî’nin *Sergüzeşt-i Za’îfî* isimli mesnevîsinde şairin fizikî ve rûhî özellikleriyle çektiği çileler samimî bir şekilde anlatılmıştır. Mûyî’nin kendi hasbihâli olan *Nâlân u Handân*, 2759 beyit olup 1550 tarihinde kaleme alınmıştır. Gelibolulu Âlî’nin “*Hulâsatü’l-ahvâl der Letâfet-i Mevâ’iz-i Sahîhu’l-hâl*”i “ta’rifât”lar arasında değerlendirilmektedir. Ancak Âlî’nin bu eseri, bir yönüyle meslekleri tanıtıcı bilgi vermesi yönünden ta’rifât özelliği taşıırken, diğer yönüyle mesleklerin eleştirisini yapması ve mesleklerin hâlini anlatması bakımından da hasbihâl özelliği göstermektedir. Aynı özellik Fakîrî’nin *Risâle-i Ta’rifât* isimli eserinde de görülmektedir.

“Sâkinâmeler” saki, içki, kadeh ve sürahi, sevgili, musikî ve musikî aletleri ile meclisten bahseden daha çok manzum eserlerdir. Bunların hemen tamamında aynı zamanda meyhane-tekke, şarap-ilâhî aşk, saki-mürşit gibi sembol ve tevillerin kullanıldığı tasavvufî bir atmosfer de bulunur. Hayretî’nin 102 beyitlik *Sâki-nâme*’si vardır. Taşlıcalı Yahya ise 48 beyitlik bir *Sâki-nâme* yazmıştır. Revânî’nin *İşret-nâme*’si bu asırda yazılan önemli sâkinâmelerdendir. Eser 694 beyit olup Sultan Selim’e sunulmuştur.

İlyas ibni İsâ-yı Saruhanî ve Abdülmecid İbni Şeyh Nasuh’un insan vücudunun

karakterle ilişkisine dair kaleme aldıkları “kıyâfet-nâme”leri bu asırda yazılan mesnevîlerdendir. Bu yüzyıldaki “manzum sözlükler” arasında *Tuhfe-i Şâhidî*, Mevlevî şeyhlerinden Şâhidî İbrahim Dede tarafından 1515 yılında nazmedilmiştir. Bursalı Lâmi‘î Çelebi tarafından kaleme alınan *Lügat-i Manzûme*, 169 beyitten ibarettir. 1527 tarihinden önce telif edilmiş olup 15 beyitlik bir mukaddime ile 10 kıt’adan oluşmaktadır. İmâd-zâde Velî b. Yûsuf-ı İmâdî tarafından da Farsça-Türkçe manzum bir sözlük yazılmıştır. Telif tarihi belli olmayan eser, kafiye ve rediflerine göre tertip edilen 71 kıt’adan oluşmaktadır. Osmân b. Hüseyin-i Bosnevî tarafından 1583 tarihinde yazılan *Manzûme* isimli eser de Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Müellifi bilinmeyen *Nazmü’l-esâmî*, XVI. asrın ikinci yarısında yazılmıştır. Mesnevî tarzında bir mukaddime ve 15 kıt’aya taksim edilmiş olup toplam 208 beyitten oluşan eserde 950 civarında Farsça kelime nazmedilmiştir. Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlük olan *Lügat-i Abdülkerim*, Kerîmî mahlasını kullanan Şeyhülharem-zâde Şeyh Abdülkerîm-zâde tarafından 1594 civarında yazılmıştır

XVII. Yüzyıl Mesnevîleri

XVII. Yüzyıla gelindiğinde göze çarpan ilk mesnevî şairleri Ganî-zâde Nâdirî, Nev’î-zâde Atâ’î, Nâbî ve Sâbit’tir. Ganî-zâde Nâdirî (ölm. 1526-27) dîvânından çok *Mî'râciyye* ve *Şeh-nâme*’siyle tanınmıştır. Firdevsî’nin *Şeh-name*’siyle aynı vezindeki 2.000 beyitlik bu eserde Türk şairlerinin kasîde ve gazelde İranlıları geçtiğini fakat mesnevîde henüz yetişmediklerini belirten şair, eserini bu eksikliği gidermek için yazdığını anlatır. Nev’î-zâde Atâ’î (ölm. 1654) Nizâmî’nin *Hamse*’sine nazîre olarak nazmettiği beş mesnevîsiyle ün kazanmıştır. Beş mesnevîden ibaret *Hamse*’si, *Sâkî-nâme*, *Nefhatü’l-ezhâr*, *Sohbetü’l-ebkâr*, *Heft-h’ân* ve *Hilyetü’l-efkâr*’dan oluşur. 1017 yılında yazdığı *Sâkînâme*’nin önsözünde, bir toplantıda İran şairlerinin kasîde ve gazelde geçildiği, mesnevîde ise geride kaldığı konusunda tartışıldığını ve Kâf-zâde Fâ’izî’nin bu açığı kapatmak için kendisine sürekli ısrarı üzerine mesnevî yazmağa karar verdiğini söyleyen Atâ’î eserinde şarap, asma, kadeh, sürahi, pîr-i mugân ve meyhaneden sözetmiş, içki toplantılarını övmüştür. 1624 yılında yazdığı *Nefhatü’l-ezhâr*’da 20 safha içinde padişahların özelliklerini, güzel söz ve soğuk latife söyleyenler, âşıklar ve cömertler; *Sohbetü’l-ebkâr*’da (tlf. 1625) ise 40 safhada aşk, ibadet, tevazu, fazilet, sadakat, iyilik, yalan gibi konular üzerinde durmuş, arada küçük hikâyelere de yer vermiştir. Hamsenin en önemli mesnevîsi olan *Heft-hân* (tlf. 1626), yanıp tutuşan bir aşığı oyalamak için arkadaşlarının anlattığı küçük hikâyelerden meydana gelmiştir. Atâ’î’nin mesnevîlerinde önemli bir özellik İstanbul yaşayışının, halkın adetlerinin, mesire yerlerinin canlı tablolar halinde verilmesidir.

Bu yüzyıyın ilginç bir mesnevîsi de Edirneli Gülfî’nin (ölm. 1677-78) 1660-61 yılında yazdığı *Teşrifatü’s-şu’arâ* adındaki tezkiresidir. Edebiyatımızın tek manzum tezkiresinde Gülfî, kendi zamanının 104 şairini; vücut yapılarını, bazı özelliklerini, zayıf taraflarını yer yer alay ve hicivle karıştırarak anlatmıştır.

Hayriyye, *Hayrâbâd* ve *Sûr-nâme* mesnevîleriyle ün kazanan Nâbî (ölm. 1712), *Hayriyye*’de (tlf. 1701) oğlu Ebü’l-hayr’a dürüst ve ahlâklı olmanın, hayatta başarı kazanmanın yollarını gösterip öğütler vermiştir. Bu arada eserin yazıldığı devir ve değişik meslekler hakkında görüş ve düşüncelere de rastlanır. *Hayrâbâd* (tlf. 1705), Şeyh Attâr’ın *İlâhî-nâme*’sindeki küçük bir hikâyenin genişletilerek yazıldığı bir mesnevidir. Nâbî, eseri Attâr’ın bitirdiği yerde bitirmemiş, sonuna birçok eklemeler yapıp uzatarak karışık bir hale getirmiş ve başta Şeyh Gâlib olmak üzere birçok kişinin tenkidine uğramıştır. 582 beyitten oluşan *Sûr-nâme*, Sultan IV. Mehmed’in şehzadeleri ve kızı Hatice Sultan için 1675 yılında Edirne’de

yapılan büyük düğünü anlatır.

Yüzyılın sonunda *Zafer-nâme*, *Edhem ü Hü mâ*, *Berber-nâme*, *Dere-nâme* ve *Amr u Leys* mesnevîleriyle Sabit (ölm. 1712) bu konuda dikkati çeker. Kırım Hanı Selim Giray'ın savaşlarını anlattığı *Zafer-nâme* (426 beyit) ve bir aşk hikâyesi olan *Edhem ü Hü mâ* diğerlerine nazaran daha tanınmıştır. *Berber-nâme* (108 beyit), *Dere-nâme* (162 beyit), *Amr u Leys* (49 beyit) küçük, açık saçık ve değersiz eserlerdir. Şairin mesnevîlerinin özelliği, halk dilinin kelimeleri, deyimleri ve atasözlerine fazlaca yer verilmesindedir.

XVIII. Yüzyıl mesnevîleri

XVII. Yüzyıl sonlarından itibaren artık eskilerin kaleme aldığı uzun soluklu mesnevîler yerlerini küçük eserlere terk ederler. Bu Yüzyılda mesnevî şairi olarak Nahîfî, Şeyh Gâlib, Sünbülzâde Vehbî ve Enderunlu Fâzıl belli başlı isimlerdir. Bu yüzyılda artık kullanılagelen eski ortak mesnevî konuları bırakılmış, yeni ve daha değişik konular ele alınmıştır. XVII. Yüzyılda başlayan bu hareket sürdürülerek, İran'dan alınan ve birçok kez yazılan hikâye konuları yerine daha güncel konular işlenmeğe başlanmış, az da olsa devrin bazı kurumları eleştirilmiştir. Yüzyılın ilk mesnevî şairi Nahîfî (ölm. 1738) manzum ve mensur birçok eseri olduğu halde daha çok Mesnevî Tercümesi (tlf. 1730) ile ün kazanmıştır. Eser Mevlânâ'nın 6 ciltlik büyük eserinin aynı vezinde Türkçeye tercümesinden ibarettir.

Yüzyılın büyük şairi Şeyh Gâlib (ölm. 1738-99), *Hüsn ü Aşk*'ıyla (tlf. 1783) mesnevî formunun en büyük eserlerinden birini vermiştir. Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'u ile aynı vezinde yazdığı 2101 beyitlik bu mesnevisinde Gâlib Dede, Hüsn, Aşk, Beni Mahabbet, Mekteb-i edeb, Molla-yı Cünûn, Sühan, İsmet, Hayret gibi soyut kavramlara kişilik vererek alegorik ve Türk edebiyatı için sıra dışı denebilecek bir aşk hikâyesi ortaya koymuştur.

Yüzyılın sonlarında *Şevk-engîz* ve *Lutfiyye* mesnevîlerinin şairi Sünbül-zâde Vehbî (ölm. 1809-10) *Tuhfe* ve *Nuhbe* adlarını verdiği manzum sözlükleri yanında özellikle Nâbî'nin *Hayriyye*'sine nazire olarak söylediği *Lutfiyye*'si (tlf. 1790-91) ile dikkati çeker. Şair bu eserinde Nâbî gibi oğlu Lutfullah'a nasıl yetişmesi, hangi mesleği seçmesi, iyi ve ahlâklı bir insan olmak için neler yapması gerektiği hakkında öğütler vermiştir. Eserde devrin sosyal hayatı, halkın yaşayışı, görgü kaideleri hakkında da ipuçları verilmiştir. Ancak şairin bu eserinde Nâbî'yi taklitten ileri gittiği söylenemez. Yine bu yüzyıl sonlarında yaşayan Enderunlu Fâzıl (ölm. 1810) *Hübân-nâme*, *Zenân-nâme* ve *Defter-i Aşk* adlarındaki üç mesnevînin sahibidir. Fâzıl, ilk eserinde dünyadaki birçok milletin erkek güzellerini, ikincisinde de kadın güzellerini anlatmış, bunlardan çoğunu övmüş, her milletin güzellerinin ayrı yönlerini, özelliklerini belirtmeye çalışmıştır. 393 beyitten oluşan *Defter-i Aşk*'ta şair kendi aşklarını hikâye etmiştir. Her üç mesnevîde de ilginç görüşler, güzel beyitler bulunmakla birlikte Fâzıl'ın yer yer çirkin sözler kullandığı, ibtizale düştüğü de görülür. Bu bakımdan oldukça tanınmış olmalarına rağmen bu mesnevîlerin edebî değerleri tartışılabilir bir yapı arzeder.

XIX. Yüzyıl başında Tanzimat Edebiyatının başlamasından az önce yaşamış olan İzzet Molla (ölm. 1829) son mesnevî şairi olarak anılmağa değer. İzzet Molla'nın *Mihnet-Keşân* ve *Gülşen-i Aşk* adlarında iki mesnevîsi vardır. Şair, ilk mesnevîsinde sürüldüğü Keşân'a giderken İstanbul'dan başlayarak uğradığı yerleri, yolda çektiği güçlükleri ve Keşân'da kaldığı sürede başından geçen olayları anlatır. İzzet Molla, bütün üzüntüsüne rağmen olaylara hep

alaycı bir gözle bakmıştır. İkinci mesnevîsi *Gülşen-i Aşk* ise, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ına nazîre olarak yazılmış 290 beyitlik küçük, tasavvufî bir eserdir. İzzet Molla, mesnevinin son şairi sayılır. Tanzimatın ilanı ile başlayan ve Batı edebiyatlarının etkisiyle gelişen Tanzimat edebiyatında mesnevî formu artık yerini mensur romanlara terk ederek edebiyat sahnesinden ayrılır.